

Анастасія Кобзаренко
Генеральний директор НБУ для дітей

Культура. Бібліотека. Діти:

формування і збереження духовної спадщини в інформаційному суспільстві

Сьогодні Україна стала на шлях розбудови демократичної, правової держави, створення громадянського суспільства з високими гуманістичними цінностями. Особливо впродовж останніх десяти років відбулися позитивні зміни державної політики у сфері культури. На сьогодні підготовлено проект Закону України «Про культуру», що є свідченням переосмислення державної політики у сфері культури. Закон гарантує створення умов для творчого розвитку особистості, доступності освіти у сфері культури для дітей та визначає естетичне виховання дітей та юнацтва пріоритетним напрямом культури. Реалізація права на доступ до культурних цінностей забезпечується шляхом функціонування базової мережі закладів культури та користування культурними цінностями, зокрема, фондами бібліотек, що належать до Державного бібліотечного фонду. Такі заклади з дотриманням законодавства вільно розповсюджують та популяризують твори літератури і мистецтва, самостійно визначають програми, зміст і форми бібліотечно-інформаційної діяльності.

Нерозривно пов'язана з соціально-економічним і культурним життям суспільства діяльність бібліотек, які є важливою складовою культури, адже бібліотеки — це акумулятори духовного потенціалу суспільства, осередки духовності і культури. Тому сьогодні у суспільстві є нагальна потреба саме в бібліотеці як інституті культури, свого роду інформаційному центрі, в якому не тільки зберігаються, а й примножуються культурні цінності. Важливу роль у цьому процесі відіграють і бібліотеки для дітей, бо саме вони є посередниками трансляції культури між поколіннями, передають накопичені знання та досвід наймолодшим — нашим дітям.

В епоху так званого інформаційного вибуху, яким вважають кінець ХХ століття, основною функцією діяльності бібліотек стала інформаційна, мета і зміст якої полягає у підготовці інформаційних продуктів та послуг, переробці і створенні нової інформації. Крім реалізації основоположних функцій бібліотеки для дітей мають суттєву відмінність, свою специфіку, тому що головним пріоритетом їхньої роботи є діти, які є такою категорією користувачів, що потребує особливого підходу з урахуванням вікових, психологічних та індивідуальних особливостей. Сьогодні дитяча бібліотека — це повноцінний, гнучкий, багатофункціональний центр із проблем дитинства, що сприяє вирішенню питань соціалізації та виховання дітей. Тому переважними в їхній діяльності є реалізація таких важливих функцій як освітньої, рекреаційної, креативної. Говорячи про пріоритетні функції, які виконує сьогодні бібліотека для дітей як суб'єкт культури, хочу зосередити вашу увагу на процесі засвоєння і сприйняття дитиною як культури свого народу, так і загальнолюдських культурних цінностей, тобто, на функції інкультурації особистості. Таким чином, головним стержнем всієї нашої роботи було і залишається формування духовності особистості на основі збереження і примноження культурних цінностей українського народу.

Однак слід зауважити, що не все у нас так і добре. Сьогодні у суспільстві послаблюється зв'язок із історико-культурними традиціями. Кризові явища в політичному і економічному житті України є однією з причин погіршення морального і духовного стану юного покоління, що спричинило поширення таких негативних суспільних явищ, як насильство, жорстокість, злочинність, вживання наркотиків і алкоголю. Важливою проблемою, викликаною інформатизацією суспільства, постає становлення так званої «екранної культури». Проблема користування дітьми і підлітками Інтернету, особливо використання його в якості комунікаційного середовища, для освіти, самоосвіти і проведення дозвілля, стає все більш гострою. Інтернет стає самим потужним інструментом для розвитку особистості, який коли-небудь існував. Нове віртуальне оточення — кіберпростір — сьогодні особливо привабливе для юних. Разом з тим, чим потужніший засіб, тим більше проблем при його використанні. Плюси Інтернету легко перетворюються на мінуси, що особливо важливо для неформованої особистості. Вільний доступ і безмежність інформаційного простору може призвести до використання далеко не найкращих ресурсів мережі, просто до перенасиченості та втомленості. Свобода доступу до інформації супроводжується відсутністю контролю над ресурсами, бо в процесі роботи випадково можна потрапити на будь-які сайти, що носять расистський, екстремістський, порнографічний та інший характер, які можуть бути небезпечними для дитини і підлітка.

У таких умовах особливо гостро постає питання виховання дітей, формування їхнього внутрішнього духовного світу, адже загальновідомо, що духовний і культурний розвиток особистості починається з дитинства. Саме тому сьогодні актуальним і пріоритетним напрямом роботи дитячих бібліотек залишається збереження і примноження традицій, звичаїв свого краю, народу, відродження найдорожчого — забутого слова, прислів'я чи приказки, мелодії материнської пісні, бабусиної колядки чи щедрівки, вишивки, мережки, усього того, що складає культуру рідного краю та його історію. Це дає змогу кожній дитині пізнати себе, свій народ, свою землю, допомагає правильно зрозуміти історію краю, формує вміння свято берегти і передавати з покоління в покоління все те, що створили наші предки. Без знання історичного шляху свого народу не можливе справжнє духовне багатство сучасної людини. Висвітлення правдивої історії українського народу, історії його культури та освіти, повернення до культурних надбань, нове відкриття забутих пам'яток нашої спадщини, повернення імен видатних українських вчених, художників, композиторів, письменників, починаючи з Юрія Котермака, Феофана Прокоповича, Георгія Косинського і завершуючи посталями останнього століття Михайла Остроградського, Архипа Люльки, Івана Пулюя, Юрія Кондратюка, Сергія Корольова, Володимира Вернадського, має величезне значення у вихованні почуття національної гідності юних громадян. З метою розкриття і донесення до дітей кращих зразків літературного надбання Національною бібліотекою України для дітей започатковано серію рекомендаційних бібліографічних покажчиків

«Українська наука у світовій науці», на цей час видані вже такі, як «Королева всіх наук: про математику та математиків», «Всі відкриття ведуть у фізику», «Хімія відкриває, створює, досліджує», «Біологічні науки — науки про природу», у яких окремим розділом висвітлюється діяльність українських вчених та їхній вклад у розвиток світової і європейської науки.

Бібліотеки для дітей, виконуючи свою місію, через читання продовжують здійснювати культурно-просвітницьку роботу із залучення молодого покоління до духовної спадщини. Тобто, базові цінності у світі інформації, що швидко змінюється, залишаються незмінними, змінюються та удосконалюються лише методи і форми донесення до дитини духовних надбань нації. Свідченням цього є організація і проведення в бібліотеках України для дітей всеукраїнських широкомасштабних заходів, які набувають усе більшої популярності серед наших читачів. Так, Національною бібліотекою України для дітей спільно з Українським фондом соціальних гарантій військовослужбовців та ветеранів Збройних Сил проведено Всеукраїнський конкурс дитячої творчості на крашу книгу-саморобку «Моя мала Батьківщина», головна мета якого — збереження і відродження історичних, національно-культурних традицій нашого народу. За результатами конкурсу виданий спеціальний випуск журналу «Світ дитячих бібліотек», а найкращі дитячі роботи експонуються країною у рамках Всеукраїнської пересувної виставки «Моя мала Батьківщина», з якою вже ознайомилися в Києві, Херсоні, Білій Церкві, Житомирі, Рівному, Одесі, Харкові, Луганську і Німеччині.

Щорічним стало проведення Всеукраїнського конкурсу «Найкращий читач року», започаткованого Громадською організацією «Форум видавців» як обласний захід, а з 2005 р. цей конкурс набув статусу Всеукраїнського. Переконавшись того, що підлітки можуть, хочуть і, головне, люблять читати, стало те, що минулого року участь у ньому взяло близько 100 тис. читачів-дітей з різних регіонів України. Але, на жаль, ми не завжди знаємо, чи є справжніми читачами ті, хто заповнює анкети? Щорічне підведення підсумків конкурсу відбувається у Львові під час проведення Національної книжкової виставки-ярмарку в рамках пізнавально-розважального Фестивалю дитячого читання «Книгоманія». Важливо те, що саме такими заходами ми досягаємо поставленої мети — привертаємо увагу громадськості, державних установ, спонсорів та меценатів до проблем бібліотек і дитячого читання в Україні. У рамках Другого дитячого книжкового ярмарку та Фестивалю дитячого читання «Книгоманія» у червні 2007 р. було проведено засідання круглого столу «Читання як потреба людини культури: як нам не втратити сучасного читача», у якому брали участь віце-президент Академії педагогічних наук О. Савченко, представники Інституту педагогіки АПН, Інституту проблем виховання АПН, Інституту психології АПН, бібліотекарі, письменники.

Величезну роль у справі збереження і примноження духовних надбань та залученню дітей до читання відіграє змістовна робота бібліотек з популяризації української і світової літературної спадщини. При цьому використовуються різноманітні форми бібліотечної роботи, починаючи з літературних бесід, годин, інсценівок, ранків, презентацій, зустрічей з письменниками і закінчуючи обласними, районними тижнями книги та читання, літературно-мистецькими акціями, конкурсами. Особливо змістовним минулого року в бібліотеках Харківської, Сумської, Черкаської, Київської, Донецької, Львівської, Дніпропетровської, Івано-Франківської та ряду інших областей було відзначення 150-річчя від дня народження І. Франка. Характерним для діяльності усіх дитячих бібліотек є проведення Шевченківських днів, Шевченківських читань, зокрема, «Тиждень шевченківської книги» проходить у бібліотеках Рокитнянського району, конкурси читців-декламаторів — у бібліотеках Білоцерківський району, Шевченківські читання — у Ірпінській міській бібліотеці Київської області, а у Центральній бібліотеці ім. Т.Г. Шевченка для дітей м. Києва реалізується цільова програма «Кобзар у вашому домі».

Традиційна українська національна культура, етнічні звичаї й обряди — це питання, якими ми, як установа культури, маємо постійно займатися. І не даремно народне мистецтво, яке створювалося віками і передається від покоління до покоління, залишається пріоритетним у діяльності Донецької, Запорізької, Волинської, Миколаївської, Закарпатської, Сумської, Тернопільської і інших бібліотек для дітей. Так, головне місце у діяльності Хмельницької обласної бібліотеки для дітей посідають заходи, присвячені відродженню традицій, обрядів, звичаїв рідного краю. Значну роль у формуванні духовності людини посідає родинно-побутова культура, де найповніше віддзеркалено норми стосунків у сім'ї, шанобливе ставлення до своїх рідних і близьких. Родинно-побутова культура сприяє збереженню рідної мови, традицій, історії родоvodu, забезпечує духовну єдність поколінь, неперервність минулого, сучасного і майбутнього нації. Активно у цьому напрямі працюють дитячі бібліотеки Чернігівської області. Районні конкурси «Читаюча родина» вже традиційно проводяться в Козелецькій, Городнянській, Борзнянській, Ніжинській, Корюківській районних дитячих бібліотеках. Завершальним етапом цієї роботи став обласний конкурс родин Чернігівщини. Ідею підтримали і допомогли втілити у життя Управління культури і туризму облдержадміністрації, обласна організація профспілок працівників культури, обласне відділення Дитячого фонду України. Кращі родини-переможці взяли участь у 8 конкурсах, передбачених програмою. Виховання дітей на славних традиціях українського козацтва — яскравому феномені в історії українського народу — основа роботи бібліотек для дітей Миколаївської, Запорізької, Донецької, Луганської, Рівненської, Кіровоградської, Черкаської, Сумської областей.

Вагомою у роботі дитячих бібліотек є краєзнавча робота, зокрема, краєзнавчо-пошукова. Особливо змістовно у цьому напрямі працюють районні та сільські бібліотеки Донецької, Закарпатської, Київської, Івано-Франківської, Кіровоградської областей, проводячи різноманітні краєзнавчо-етнографічні експедиції, під час яких юні читачі збирають матеріали з історії свого краю, стародавні вжиткові речі, фольклор. Майже всі районні бібліотеки були учасниками краєзнавчо-пошукової експедиції «Тернопілля ... рідне Тернопілля, земле мила, барвінковий цвіт». Нинішні виховні системи орієнтують на залучення юного покоління до вищих цінностей, а оскільки Україна є полікультурною державою, то все більшого значення набуває культурологічний аспект, як такий, що має визначальне значення у сприйнятті особистістю духовної спадщини і світоглядних систем усіх народів, що населяють країну. Толерантному ставленню до інших народів, що проживають на Кіровоградщині, сприяло проведення в області Фестивалю національних культур.

Бібліотеки України для дітей також вбачають розвиток свого потенціалу на основі використання нових інформаційно-комунікаційних технологій. Інформатизація бібліотек для дітей з перспектив віддаленого майбутнього поступово стає реальністю. Ми наздоганяємо втрачений час і намагаємося підтягнутися до бібліотек Заходу, де автоматизація вже не є проблемою. Все активніше бібліотеки для дітей вносять свій вклад у спільний ресурс глобальної мережі шляхом створення власних веб-сайтів. На конференції ми побачимо презентацію Веб-сайту Закарпатської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва, а взагалі сьогодні в Інтернеті представлено діяльність близько 50 дитячих бібліотек України. Відрадно відмітити те, що їх сайти наповнюються змістовними інформаційними ресурсами, у тому числі з історії, культури, традицій свого регіону. Змістовні краєзнавчі матеріали можна знайти на сайтах Херсонської, Луганської, Тернопільської, Черкаської, Чернігівської, Житомирської обласних бібліотек для дітей. Різноманітною є робота бібліотек зі створення власних електронних бібліографічних продуктів для дітей як у традиційній, так і ігровій формі. Плідною у цьому напрямі є робота

бібліотекарів Миколаївської центральної міської бібліотеки для дітей. Активно використовується Інтернет і у довідково-бібліографічному обслуговуванні користувачів. Останнім часом набуває широкого розповсюдження довідково-бібліографічне обслуговування віддалених користувачів, однією з форм якого є «Віртуальна довідка» (ВД). Сьогодні у нас в НБУ для дітей функціонує «Віртуальна бібліографічна довідка», яка об'єднала для роботи вже 10 бібліотек. У цьому проєкті ми вбачаємо перспективу розвитку корпоративної діяльності, адже віртуальна бібліографічна служба з часом стане органічним елементом бібліотечного обслуговування і ще одним шаблоном до розвитку інформаційного суспільства, в якому обслуговування віддаленого користувача рівноцінне традиційному довідково-бібліографічному обслуговуванню, а можливо і більш популярне. Довідка працює в режимі запит-відповідь, тобто, користувач ставить запитання і отримує відповідь на сайті бібліотеки. За минулий рік було виконано 3856 довідок, у цьому році вже понад 2000. Усі бажаючі можуть приєднуватися до цієї служби, збільшуючи її потужність, оскільки кількість запитів користувачів перевищує наші можливості.

Серед важливих чинників розвитку і відродження власної культури, власних традицій є розвиток української мови. На зміцнення статусу української мови, її всебічного розвитку і розширення функціонування спрямована реалізація Державної програми розвитку і функціонування мови на 2004-2010 рр. Для виконання Програми Національна бібліотека України для дітей бере участь у підготовці засідань Експертної ради з закупівлі книг. У 2005 р. було закуплено для дитячих бібліотек книг на суму 6 млн. грн., у 2006 році, на жаль, з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин процедура закупівлі уповноваженим органом не була погоджена і не відбулася. У цьому році виділено кошти у сумі 6 млн. грн., і ми маємо зробити все можливе, щоб реалізувати 30%.

Фонди бібліотек — це унікальна частина загальнонаціональної культурної спадщини, найцінніше історичне джерело та інформаційний ресурс України, який не тільки включає значну кількість своєрідних пам'яток світового значення, а й має виняткову духовну цінність. Таким чином, формування і збереження фондів завжди було і залишається одним з головних завдань кожної бібліотеки. Сьогодні документальні ресурси бібліотек України для дітей складають 38 млн. прим. Аналізуючи статистичні дані, бачимо збільшення фондів обласних бібліотек для дітей. Так, за період з 1995-2006 рр. вони збільшилися на 167 тис. прим. Найбільше нових надходжень отримали такі обласні бібліотеки для дітей, як Одеська (13 тис. прим.), Чернігівська (9 тис. прим.), Донецька (7 тис. прим.), Черкаська (7 тис. прим.), Вінницька, Хмельницька (по 6 тис. прим.). Але в цілому загальний фонд дитячих бібліотек, у порівнянні з 1995 р., зменшився на 4,5 млн. прим. Це пояснюється збільшенням питомої ваги вилучених документів. Якщо нових надходжень у 2006 р. надійшло 976 тис. прим., то вибуло 1 млн. 262 тис. Так, до дитячих бібліотек Рівненської області надійшло 50 тис. прим. нових документів, а вибуло 140 тис., Київської області — 29 тис., вибуло — 47 тис., Запорізької — 34 тис., вибуло 54 тис. прим. У деяких областях дещо покращується ситуація з поповнення фондів. Зокрема, у 2006 р. до бібліотек Кіровоградської області надійшло 37,4 тис. прим. дитячої літератури, що на 19,4 тис. більше ніж у 2005 р. З них до бібліотек для дітей надійшло 15,2 тис. прим. (6,4 рази більше ніж у 2005 р.), що становить 0,3 книги на одного користувача у районних, міських дитячих бібліотеках. На 12,2 тис. прим. збільшилися надходження до сільських бібліотек, що склало 18,0 прим., тобто на одного користувача припадає 0,4 нових книги. Поповнюються бібліотечні фонди різноманітною ілюстрованою літературою, але таких книжок не так вже й багато. Все ж таки, значну частину фондів складають видання 70-х - 80-х рр., давно вже зачитані і менш актуальні. Приємно відзначити за останнє десятиріччя зростання у фондах бібліотек частки української книги, зокрема за 2006 р. кількість україномовних книг у фондах бібліотек для дітей зростає на 34% прим. Наприклад, продовжується зростання кількості документів українською мовою у Вінницькій, Закарпатській, Київській, Кіровоградській, Черкаській, Чернігівській, Хмельницькій обласних бібліотеках.

На створення сприятливих умов для видання та популяризації української книги спрямований і Указ Президента про проведення у 2007 році Року української книги. Але це повністю не вирішує проблему повноцінного якісного укомплектування фондів дитячих бібліотек. Про це свідчить моніторинг незадоволеного читачького попиту, проведений НБУ для дітей. Його результати показують, що більш за все читачів не задовольняє укомплектованість фондів українською книгою (50,6%) та світовою літературою (23,6%). Сьогодні у бібліотеках відчувається недостатня кількість також і тематичної літератури: природничої, історичної, науково-популярної (16,0%). На книги російських авторів незадоволений попит становить 9,8%. Серед творів української літератури, на які найбільш незадоволений попит, названі «Оповідання для дітей» Євгена Гуцала, «Пригоди Марійки Михайлової» Марії та Сергія Дяченків, «Скитський скарб» Наталени Королеви, «Політ журавлів над нетолоченими травами» Катерини Мотрич, «Космонавти з нашого будинку» Всеволода Нестайка, «Фортеця на Борисфені» Валентина Чемериса, «Маленький горбань» Спиридона Черкасенка та ін. В умовах недостатнього фінансування на поповнення фондів ключовим для дитячих бібліотек є питання збереження фондів, яке висувається сьогодні чи не на перше місце.

Основними аспектами діяльності методичних служб бібліотек України для дітей у справі збереження і примноження культурного надбання є популяризація літературно-мистецької спадщини, кращого досвіду роботи, які здійснюються шляхом видання методичних матеріалів, проведенням обласних, районних конкурсів та акцій, реалізацією регіональних програм та організацією різноманітних форм з підвищення професійної майстерності бібліотечних фахівців. Система підвищення кваліфікації на сучасному етапі характеризується суттєвим збагаченням змісту та урізноманітненням форм навчання різних категорій бібліотекарів. У арсеналі роботи методичних служб творчі лабораторії, клуби, тренінг-центри, стажування, ділові ігри, бібліотечні ліщі та ін. Серед дієвих форм підвищення фахового рівня залишається проведення районних, міських, обласних семінарів, семінарів-практикумів. Зокрема, приділяючи увагу темі збереження духовного надбання Житомирська ОДБ провела обласний семінар «Шляхи оновлення краєзнавчої роботи», на базі Ізюмської міської ЦБС Харківської області було організовано семінар на тему «Популяризація історико-культурних традицій сімейного читання в бібліотеках», Краснянська сільська бібліотека-філія Харківської області стала місцем проведення семінару «Фольклор — колиска народної творчості», у Нікопольській ЦМДБ Дніпропетровської області відбувся куштовий обласний семінар з краєзнавства «Наочність — інформаційне обличчя дитячої бібліотеки для дітей». Широкої популярності серед працівників дитячих бібліотек набуло проведення різноманітних обласних, районних конкурсів професійної майстерності. Метою обласного конкурсу «Нове рішення — на кращу інновацію в бібліотеках для дітей», який організувала Луганська ОДБ, було виявлення кращого бібліотечного досвіду роботи з дітьми, розвиток ініціативи та творчого пошуку працівників дитячих бібліотек. У 2006 р. на Хмельниччині у рамках оголошеного Року дитячого читання пройшов конкурс на кращу бібліотеку. Успішно працюють в Городищенському, Христинівському, Корсунь-Шевченківському, Жашківському районах Черкаської області клуби спілкування бібліотечних працівників «Діалог», «Бібліотечний університет», «Школа молодого

бібліотекаря». З метою вивчення інновацій у бібліотеках створено банки даних «Калейдоскоп нових ідей», «Методика. Пошук Досвід» та ін. Бібліотечні працівники Чернігівщини переконані, щоб працювати і розвиватися у ринкових умовах, треба заявити про себе як про соціально необхідну установу, спроможну забезпечити якісне та оперативне задоволення потреб користувачів. Упродовж останніх 3-х років районні дитячі бібліотеки працюють як обласні бази з певних питань: Корюківська РДБ — центр екологічної освіти школярів, Козелецька РДБ — правової освіти. З 2007 р. ще 5 дитячих бібліотек працюють за спеціальними обласними програмами з естетичного виховання, краєзнавства, народознавства. Багатопланою сьогодні є видавнича діяльність бібліотек, яка вирізняється жанрово-тематичною різноманітністю, інформаційним наповненням, специфікою подачі матеріалу та привабливістю. Щороку кожна ОДБ, у середньому, видає 10-15 нових назв методико-бібліографічних матеріалів, сценаріїв масових заходів, консультативно-методичних матеріалів, інформаційних бюлетенів.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, хочу зазначити, що інформаційний вибух, який стався наприкінці ХХ ст., принципово не вплинув на становище. Нові технічні засоби інформації, нові технології, поява стільникового телефонного зв'язку, нових засобів поліграфії та розмножувальної техніки, нарешті, інтернет — це зміна форми, а не суті. Суть нашої роботи у піднесенні пріоритетів духовності, формуванні духовної культури, сприянні виховання високоосвічених і високоморальних особистостей, яке можливе лише на засадах національних і загальнолюдських цінностей. У зв'язку з цим основними напрямками нашої роботи залишаються: збереження і примноження духовно-культурних цінностей на основі популяризації кращих літературно-мистецьких надбань світової і вітчизняної культури, традицій і звичаїв свого краю, українського народу та його історії; формування і збереження інформаційних ресурсів для дітей як загальнодержавної частки культурної спадщини нації; реалізація права дитини на доступ до інформації, задоволення найрізноманітніших потреб користувачів на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.

У сьогоднішніх умовах перспективи розвитку бібліотечної справи в Україні, у тому числі і дитячих бібліотек, можна поділити на ближні, середні і дальні. *Дальні* перспективи пов'язані з побудовою в країні Європейської моделі бібліотек, що включатиме технологічні споруди, організацію фондів та доступу до них. *Середні* — включають виконання окремих програм і проєктів, спрямованих на удосконалення і модернізацію окремих сфер бібліотечної галузі, зокрема, створення центрів доступу до Інтернету в усіх бібліотеках, включаючи сільську мережу, електронних баз даних та ін. *Найближчі* — пов'язані з приведенням нині діючих законодавчих актів у відповідність до потреб бібліотек, суспільства і кожного читача.

Формування інформаційного суспільства на основі збереження і примноження духовної спадщини вимагає органічного поєднання можливостей цифрових інформаційних технологій як результату наукової діяльності та знань, упорядкованих в інформаційний ресурс. На цих складових формується майбутнє нашого суспільства в цілому.